

Наталія ПУШКАР, Ілона НЕСТОРУК (Луцьк)
**П'ЯТЬ ЕТАПІВ МУЗЕЙНОЇ ІСТОРІЇ: КОЛЕКЦІЇ, ХРАНИТЕЛІ,
БУДИНКИ**

I. 1929 – 1939 рр.

«Otwieram muzeum Wolyńskie dnia 16 czerwca 1929 r.» – такий напис підготував художник-шрифтовик на титулі унікального документа, яким є «Księga pamiątkowa Muzeum Wolyńskiego przy Wolyńskim Towarzystwie Krajoznawczem i Opieki nad Zabytkami Przeszłości w Lucku», а 3-му Президентові Речі Посполитої Ігнацію Мосціцькому, до офіційного візиту на Волинь якого, треба думати, приурочили відкриття Музею, залишилося своїм підписом ствердити цей доконаний факт. Отож, крім усього іншого, у фондах музею зберігається автограф Ігнація Мосціцького, Третього Президента Речі Посполитої у 1926 – 1939 роках (ВКМ, Інв. № КДФ – 14085).

28 червня 1929 року о 6-й годині вечора освячення Музею здійснив ксьондз Фаустин Лісіцький (він теж залишив скромний автограф на шанобливій відстані від президентового).

А далі в довільному порядку залишали свої підписи присутні при освяченні; їх – владної верхівки Луцька на 1929 рік – кілька десятків; серед них – автограф інженера Францішка Ксенжопольського, директора Волинської дирекції громадських робіт, голови ВТК, під опікою якого знаходився музей. І лише в кінці параду парафів, на звороті титульного листа скромні підписи Стефана Мацко, природознавця, професора державної гімназії і Зигмунда Леського, археолога, – майбутніх наукових співробітників музею, і шикарний розчерк, у якому вгадувався його непростий характер, Олександра Прусевича, першого директора і кустоша Волинського музею [20].

Прусевич Олександр Миколайович (21 лютого 1878, село Окопи, нині Борщівського району Тернопільської області – 1944, Львів) – польський історик, етнограф, природознавець, бібліограф, музеєзнавець, дослідник Поділля та Волині.

Після закінчення реального училища вступив на геологічний факультет Московського університету, пізніше перейшов на історико-філологічний, захопившись під впливом відомого історика В. Ключевського історією, етнографією. Здобуття вищої освіти припало на 1900 – 1905 рр.; далі повернувся в Україну. У 1907 – 1915 роках був головним охоронцем Кам'янець-Подільського давньосховища, викладав історію та географію в чоловічій гімназії та школах міста, крім того, з 1911 до 1916 року завідував бібліотекою й фондами Товариства подільських природодослідників і любителів природи. Став дійсним членом Подільського церковного історико-археологічного товариства. Ще з часу навчання в університеті активно долучився до наукової діяльності. Одним з перших було дослідження «Историческое описание укреплений г. Каменца-Подольского» (1904), невдовзі по тому – «Историко-археологические и этнографические заметки о г. Зиньков Летичевского уезда» та «Очерк истории местного самоуправления на Подолье». Склав «Програму для збирання писанок і вишивок». Вивчав і активно збирав етнографічні матеріали в галузях кушнірства, гончарства, килимарства, лозоплетіння, вишивки і ткацтва. Зібрані матеріали передав до Кам'янець-Подільського історичного музею, а результати досліджень вилились у збірик «Кустарные промыслы Подольской губернии» (1916). 1915 року вийшла монографія О. Прусевича «Kamieniec-Podolski. Sckis historyczny», яка не втратила актуальності й досі. У 1912 – 1915 рр. склав і опублікував три випуски «Матеріалів з бібліографії Поділля». Історичне дослідження «Історія пошти на Поділлі» опубліковане у

львівському квартальнику «Filatelista» у 1920-х роках, коли Прусевич у Кам'янці вже не жив.

Виїхавши з Кам'янця назавжди, О. Прусевич зупинився спочатку у Львові; 1921 року переїхав до Луцька, де зайняв посаду інспектора кустарних промислів на Волині.

У Луцьку О. Прусевич збирає, вивчає і науково опрацьовує зразки народних вишивок і ткацтва, гончарства і художньої обробки дерева; результатом стала праця «Народні промисли Волині», яка друкувалась у польськомовних періодичних виданнях. У місцевій пресі публікувались підготовлені О. Прусевичем праці «Замки і фортеці на Волині» (1922), «Кляштори католицькі в нинішньому Луцьку» (1922), «Передісторія Волині» (1926).

У вересні 1928 року в Луцьку відбулась Рільничо-промислова виставка, в організації і проведенні якої О. Прусевич узяв активну участь. На виставці експонувалися вироби 62 народних майстрів Волинського воєводства. Ця виставка стала основою для створення Волинського музею в Луцьку, урочисто відкритого 16 червня 1929 року, а багато предметів з виставки – першими експонатами музею.

За рішенням Товариства краєзнавців і охорони пам'яток минулого, під опікою якого знаходився музей, Олександра Миколайовича Прусевича було призначено керівником з одночасним виконанням обов'язків *kustosza* (хранителя) музею. Він продовжує займатись улюбленою справою, вивчає пам'ятки з різних ділянок історії, етнографії, народно-побутової культури. Як директор музею з обов'язками кустоша організовує обліково-хранительську галузь музейної діяльності.

Збереглися перші Інвентарні картки Волинського музею; їх небагато; на звороті у 1940 році друкували інвентарні картки «Волинского Обл. Краеведческого музея».

Перші інвентарні картки – паспорти експонатів – містили необхідний мінімум даних: назву музею – *Muzeum Wolyńskie w Łucku*; у полі картки, розділеної на три різновеликих частини, зазначались: назва предмета; вік – епоха; стиль; походження; відділ; номер інвентарний; бібліографія; опис. Позичі «Опис» було відведено у картці найбільше поле; на жаль, заповнювалось воно рідко; переважно зазначались: назва предмета, походження (місце виявлення) та інвентарний номер. Інвентарні картки заповнювались від руки або на друкарській машинці польською (державною) мовою. На жаль, у перших інвентарних картках не було передбачено двох важливих позицій: дати заповнення і прізвища автора наукової інвентаризації. Від початку функціонування музею було замовлено і виготовлено Інвентарні книги; вони мали 14 позицій на розгорнутих сторінках; позицій Інвентарних карток не повторювали; заповнювались не всі позиції; ймовірно, могли доповнюватися в процесі вивчення предметів. Музей складався з чотирьох відділів: археологічного, етнографічного, нумізматичного та історичного; кожен відділ мав свої інвентарі; іноді це вказувалось на обкладинках, наприклад: «*Muzeum inwentarz działu etnograficznego*». На жаль, Інвентарні книги Волинського музею за 1929-39 роки, як і Інвентарні картки та інша фондова документація, збереглися не повністю, тому важко зробити висновки навіть про кількість облікованих музейних предметів. Восьма позиція інвентарної книги містить прізвище дослідника (або попереднього власника) і рік знахідки (розкопки). Це дозволило виявити кількість предметів, переданих до музею його першим директором і хранителем, хоча ці дані фрагментарні і далеко не повні.

Отже, інвентарі свідчать: у 1929-31 роках Олександром Прусевичем передано до музею понад 300 предметів археології, понад 20 предметів посуду (тарілки, чашки, чайники, блюдця) з Баранівки й Городниці; кільканадцять нумізматичних пам'яток;

кахлі; предмети військового спорядження (куля, стремено); два фрагменти прикрас з поховання Адама Кисіля з Низкинич, які й досі зберігаються у фондах музею.

Незгоди і суперечності між Товариством краєзнавців і О. Прусевичем спричинилися до того, що 9 листопада 1932 року останнього звільнили з посади.

О. Прусевич переїхав до Львова. Довгий час був без постійного місця роботи, продовжував займатись улюбленою справою: збирав предмети побуту й етнографії з Галицького Прикарпаття. 1933 року передав свою величезну колекцію з умовою, що до кінця життя буде хранителем відділу етнографії музею Червенських городів з відповідною місячною платнею. Morelowski Marian у праці «*Nafty ludowe Wolynia*» (Rocznik Wolyński, m. VII, s. 280 - 363) згадує, що О. Прусевич підготував до друку працю на багатому документальному матеріалі, яка стосується орнаментики народної південно-східних земель і наддніпрянської України. Треба думати, ця праця лягла в основу його монографії «Народна вишивка в Україні» – дисертації на здобуття вченого ступеня, надісланої у Всесоюзний комітет у справах вищої школи у Москві, і там загубленої.

Важкі умови життя спонукали врешті О. Прусевича до самогубства. Це сталося 1944 року.

Валерій Дмитрук у статті «Вибрані часом» [6, 59 – 62] називає прізвища тих, хто брав дійову участь у створенні Волинського музею:

Якуб Гоффман (1896 – 1954) – громадський діяч, історик, науковець і педагог, дослідник Волині; голова Волинського округу Польської Вчительської Спілки (1928 – 1935), один із засновників і організаторів Волинського Товариства Приятелів Науки (ВТПН) в Луцьку (1935), редактор Польського Словника Біографічного (1935 – 1938), редактор і видавець «Рочніка Волинського» (до 1939 року випустив 8 томів). Меценат. Його колекція військових нагород, значків і знаків періоду Першої Світової війни і досі експонується і зберігається у ВКМ. Ймовірно, колекція писанок, про яку є скупа інформація в інвентарних книгах польського періоду, теж належала Я. Гоффману.

Адам Войніч (1864 – 1955) – луцький лікар і краєзнавець, автор монографії «Луцьк на Волині. Історико – фізіографічний опис» (1922). 1927 року брав участь у створенні Волинського товариства краєзнавства та опіки над пам'ятками минулого, у 1929 р. – Волинського музею, а з 1930 – Товариства по підтримці народних промислів; з 1935 р. – член Волинського Товариства Приятелів Наук.

Збігнєв Ревський (1905 – 1989) – історик минулого, реставратор пам'яток культури, дослідник архітектурних пам'яток Волині. У 1938 – 1939 рр. викладав на курсах ПКТ по підготовці екскурсів по Луцьку; був членом редакційного комітету місячника «Земля Волинська», присвяченого культурним і краєзнавчим справам Волині.

Казимір Пшемиський (1882 – 1941) – педагог і палеонтолог, дослідник Волині. З вересня 1929 року викладав географію в державній гімназії ім. Костюшка в Луцьку, одночасно до кінця 1929 року виконуючи тимчасово обов'язки директора Волинського музею (за інформацією сина, Владислава Пшемиського, Варшава). Активний член ВТПН, її наукової ради. Разом з Я. Фітцке, З. Леським, С. Мацко брав участь в багатьох експедиціях по Волині. Меценат. Передавав до музею багато природничих, археологічних, палеонтологічних матеріалів.

Юліан Нець (1908 – 1939) – історик, бібліограф, науковець. З липня 1937 р. – керівник Публічної бібліотеки в Луцьку. Один із засновників ВТПН у Луцьку, його науковий секретар. Товаришував з Я. Фітцке, разом брали участь у багатьох експедиціях. Меценат. Подарував музею багато світлин етнографічного

характеру.

Andrzej Gaczoł [21, 5-6] називає прізвища кількох діячів польської культури, які стояли біля витоків Волинського музею; їхні вклади у розвиток музею підтвержені записами в Інвентарних книгах польського періоду. Серед них:

Йозеф Едвард Дуткевич (1903 – 1968). У 1932 – 35 рр. в Луцьку виконував обов'язки консерватора пам'яток старовини і керівника відділу мистецтв у Волинському воєводському уряді. Меценат. До музею передав нумізматичну колекцію XVI – XIX ст. – кілька десятків монет Польщі, Росії, Німеччини, Угорщини.

Тадеуш Сулімірський (1898 – 1983) – видатний польський археолог. На запрошення Волинського Товариства Приятелів Наук у 1937 – 38 рр. професор Сулімірський з ініціативи Яна Фітцке з допомогою Юліана Неця разом зі студентами і співробітниками Університету Ягеллонського у Кракові проводив розвідки на Волині: курган в Комарові Луцького і курган в Бухлові Кременецького повіту (1937); в Заборолі Рівненського і Майдані Моквинському Костопільського повіту (1938) [21, 14]. До фондів музею передав кілька сотень неолітичних пам'яток.

Серед інших – Анджеєвський і Марковський, які передали колекції монет XVI – XIX ст., Вітвіцький, Годлевський, Клінг, Штейнгель, Войцехівський, Зволінський, Пашкевич, Подгурський, прізвища яких найчастіше зустрічаються в музейних інвентарях.

Хто обійняв посаду директора музею (одночасно й кустоша) після переїзду Олександра Прусевича до Львова і займав її у 1932 – 36 рр. – встановити важко за браком інформації.

Н. Кінд-Войтюк у статті «Музейна політика Другої Речі Посполитої у Волинському воєводстві у 1920 – х роках» [8, 19] подає такі дані: «Пізніше [Після О. Прусевича. – Авт.] директором музею став Ю. Нець» – з посиланням на Archiwum Akt Nowych; zesr. 14, sygn. 7028. І далі: «З самого початку функціонування музею визначалась його структура. Музей поділявся на фахові відділи – природничий, археологічний, історико-мистецький та етнографічний – на чолі яких стояли хранителі. Обов'язки хранителя полягали в керівництві науковою і музейною працею у своєму відділі, проведенні інвентаризації музейних збірок, контролю за роботою працівників музею, підготовці і подачі директорові звітів про проведену діяльність [8, 19].

За нашими даними, Юліан Нець (Nieć) директором Волинського музею не був [6, 59-62].

Ця ж автор називає директором музею Беднарського, «який передав срібну обручку, зуб моржа і унікальні книги» [8, 20], не вказуючи років його праці в музеї.

А. Силюк у статті «Волинський краєзнавчий музей. Сторінки історії формування колекції» згадує (з посиланням на документи Державного архіву Волинської області), що «один із директорів музею Беднарський передав унікальні книги, старовинну срібну обручку» (Волинський музей. Історія і сучасність. Науковий збірник. Вип. II. – Луцьк, 1999. – С. 7).

Прізвище Беднарського часто зустрічається в Інвентарних книгах 1929 – 34 рр. як особи, що передавала до музейних фондів пам'ятки старовини – окремі одиничні знахідки і цілі колекції.

Під час музейної інвентаризації 1940 – 41 рр. облікові дані переносилися з одних книг до інших з перекладом російською мовою, зі збереженням інвентарних номерів польського періоду і, що особливо важливо, з детальним інвентарним

описом предметів, відсутнім в Інвентарних книгах 1929 – 39 рр. Завдяки описам можемо зробити висновки про наявність частини переданих Беднарським предметів у фондах сучасного музею; на жаль, ця частина не є значною.

На особливу увагу заслуговують декоративно-ужиткові предмети ХІХ – поч. ХХ ст. – фарфоровий і фаянсовий посуд: тарілки, тарілочки, блюдця, блюда, чашечки з блюдечками, бокали, фруктошниці, салатниці, кухлі, чашки, кавники, молочники, соусники, маслянички, цукорниці, чорнильніці, супниці різноманітних широкої географії мануфактур: Баранівки і Цмільова, Полонного і Романівки, Славути і Білотина, Корця і Петербурга, фабрик Кузнєцова і Гарднера, Гіршфельда в Барашах, Зусмана в Городниці. Дві пляшки з гутного скла – ведмеді й донині експонуються в одній із музейних експозицій. Колекція налічувала понад сотню предметів.

Ще більшою кількісно була передана Беднарським нумізматична колекція, яку склали скарби Антонія Пія (81 од. зб.), Марка Аврелія (80 од. зб.), Адріана (20), Фаустини Діви (11), Коммода (26), Кріспіна Августа (11), Фаустини Августи (23), Люція Веруса (15 денаріїв); одиничні екземпляри монет Септимія Севера, Каракалли, Нерви, Сабіни Августи, Траяна, Доміціана, Веспасіана, Нерона (денар 145 – 161 рр.); серед переданих ним візантійських монет було кілька золотих.

29 грудня 1933 року Беднарським передано орден «Virtuti Militari» 1831 року, періоду Листопадового повстання; 15 квітня 1933 р. – плакетку з портретом Юзефа Пілсудського, Георгіївський хрест (Росія), жетони і значки періоду Першої Світової війни; загалом колекція медальєрного мистецтва Польщі, Австрії, Італії, Франції, Німеччини налічувала біля 30 одиниць.

Ян Юзеф Фітцке – головний хранитель Волинського музею у 1937 – 1939 роках, дослідник праісторії Волині, археолог. Народився 12.01.1909 року в Гдові Мисленського повіту Краківського воєводства. Археологією зацікавився навчаючись у гімназії, брав участь у розкопках у Сандомирському повіті, часто відвідував Археологічний музей Польської академії в Кракові. На 1929 – 33 рр. припадає його навчання у Ягеллонському університеті м. Кракова, тема магістерської роботи молодого вченого – «Неоліт у краківських печерах». З 1930 р. Ян Фітцке – член Польського археологічного товариства, співробітник його видань «Огляд археологічний» і «З глибини віків». Часто бере участь у розкопках, багато друкується. З серпня 1936 року Ян Фітцке працює науковим співробітником у Волинському краєзнавчому музеї, археологія його основне заняття. З початку 1937 року займає посаду *kustosza*, очолює нумізматичний відділ, а також здійснює загальне керівництво музеєм.

Колектив був невеликий. Природничий відділ очолював професор державної гімназії Стефан Мацко, археологічний – співробітник музею Зигмунд Леський, етнографічним завідував професор державної гімназії Олександр Яворчак, історико-мистецьким – недавній випускник Варшавського університету, науковий співробітник музею Анатолій Дублянський.

На особливу увагу заслуговує діяльність ботаніка Стефана Мацко (1899 – 1967), який у 1932 – 39 р. жив і працював у Луцьку, викладав природничі дисципліни в гімназії ім. Тадеуша Костюшка, завідував відділом природи Волинського краєзнавчого музею і був членом наукової ради ВТПН. Гербарій рослин, зібраних ним, налічує понад 2900 листів, а разом з невизначеними (мохи і лишайники, 176 листів) – понад 3000. Географія пошуків – Волинська, Тернопільська області, Татри і Бескиди у Польщі. Серед зібраних ним є й рідкісні види рослин. Колекція й нині зберігається у фондах Волинського краєзнавчого музею.

Невеликі кошти, що виділялися владою на утримання музею, йшли в основному на придбання експонатів та науково – дослідницьку діяльність. Упродовж 1936 – 1939 рр. Ян Фітцке з колегами проводив розкопки у багатьох населених пунктах Волині, в результаті яких музейні фонди суттєво поповнювалися новими надходженнями. Етнографічні експедиції проводилися паралельно або в поєднанні з археологічними; вони дали багато цінних предметів, найкращі з яких доповнювали діючі експозиції. Не всі вони, на жаль, пережили війну, але добре збереглась колекція зразків вишивок і народних тканих орнаментів, виготовлених на замовлення науковців музею майстринями Волинського Полісся. Формується наукова бібліотека; про це свідчать книги зі старими інвентарними номерами, частина з яких передана на зберігання до фондів музею.

Ян Фітцке, молодий, енергійний і дуже активний, не лише копав, шукав, досліджував але й встигав ділитися своїми здобутками у галузі вивчення багатьох аспектів минулого Волині з краєзнавцями, любителями історії, пересічними громадянами через пресу, зокрема, «Ilustrowany Kurier codzienny», «Wiadomości Archeologiczne», «Kurjer Turystyczny», «Barwa i Broń», «Ziemia Wolyńska» та інших за 1936 – 1939 рр.

У збірнику «Археологічна спадщина Яна Фітцке» (Луцьк, видавництво обласної друкарні, 2005. – 488 с.), укладеному групою науковців України і Польщі за загальною редакцією кандидата історичних наук Г.В. Охріменка, подано перелік праць археолога, керівника і головного хранителя Волинського музею Яна Фітцке, і самі праці в перекладі українською О. Златогорського і Г. Охріменка. Дозволимо собі повторити цей список із вказівкою на дату першої публікації:

- Археологічні дослідження у Городку Луцького повіту (1936 – 1937);
- Нові важливі археологічні відкриття у Волинському воєводстві (1937);
- Могильник Стжижовської культури в Торчині під Луцьком на Волині (1975; за життя Я. Фітцке не публікувалась);
- Ранняісторичні кургани у Піддубцях Луцького повіту (1939);
- Скарби історичних монет у музеї Волинського товариства приятелів наук у Луцьку (1938);
- Праісторичний Любомль (1938);
- Важливі відкриття у замку Любарта в Луцьку (1939);
- Відкриття землянок ранньої лінійної кераміки у Луцьку (Публікується вперше);
- Цінні неолітичні матеріали з Волині (1937);
- Цьогорічні археологічні дослідження на Волині (1938);
- Таємниці стародавнього життя розкривають археологічні розкопки курганів і городищ Волині (1938);
- Сенсаційні відкриття у неолітичних похованнях у Торчині на Волині (1938);
- Над Случчю (1938);
- Багата збірка кахлів у музеї Волинського товариства приятелів наук у Луцьку (1937);
- Про декілька зразків давньої зброї із зібрання музею Волинського товариства приятелів наук у Луцьку (1937);
- Пам'ятки Ю. І. Крашевського у Волинському краєзнавчому музеї (1939);
- Звіт про археологічні та наукові роботи на Волині Волинського товариства приятелів наук за 1935 – 1937 рр. (Публікується вперше).

У період життя і праці на Волині Ян Фітцке написав докторську дисертацію, але захистити її не встиг – почалася Друга світова війна. Одна з укладачів

згаданого вище збірника, Марія Магдалена Бломбергова, зазначає, що докторська дисертація, яка є цінним підсумком археологічних досліджень Яна Фітцке, збереглася в рукописі. Пані Бломбергова подала також скупі дані про трагічну долю праісторика, яку він розділив із тисячами своїх співвітчизників: «У серпні 1939 [Ян Фітцке. – Авт.] був мобілізований як підпоручик 4 – го полку підхалянських стрільців. Після 17 вересня був полонений Червоною армією, а близько 10 листопада опинився в Козельську. Загинув у Катині. В 1943 році був ексгумований та ідентифікований на підставі знайдених у кишені мундира документів, поштівки та карток із записами. Зареєстрований в ексгумаційному списку під номером 2482. Прізвище його занесено також в так звані «листи вивезених», переданих президентом М. Горбачовим. Вміщений на листі № 036/3, без дати загибелі, ст. 54 – 546, позиція 50. Зміст запису: «Ян Фітцке, народився 12.01.1909, номер теки 2521». На листі № 3613 поряд з Яном Фітцке записаний Болеслав Якубович, який вів записник, де читаємо: «01.30 годин, поїзд рушив. 12 год. Смоленськ.» [...]

Із різних джерел знаємо, що всі, хто писав, що знаходиться в Смоленську, в той самий день закінчили своє земне життя в Катинському лісі.

Аналізуючи ексгумаційні сторінки та документи, подані М. Горбачовим, а також збираючи інформацію із записів, виявлених у могилах у Катині, припускаємо, що Ян Фітцке був розстріляний в Катині між 20 – 24 квітня 1940 р.»

Значні кількісно артефакти з розкопок, проведених на Волині Яном Фітцке, до війни, на жаль, не були належним чином опрацьовані та обліковані. Хоча ці матеріали наявні у фондах музею, але наукова цінність їх втрачена, бо втрачене основне – первинні записи, паспорти, які дали б можливість науковцям ідентифікувати той чи інший предмет.

* * *

Дослідники (А. Силюк, В. Гика, Н. Кінд-Войтюк, А. Кравчук, О. Ошуркевич) називають адресу першого музейного будинку – вул. Ягеллонська, 91:

А. Кравчук: «... приміщення музею знаходилось паралельно будинку по вул. Ягельонська, 91 (колишнє приміщення «Просвіти»)» [11, 8];

А. Силюк: «Музейна експозиція розмістилася в декількох кімнатах найманого Товариством краєзнавців приміщення по вул. Ягеллонській, 91» [18, 7];

О. Ошуркевич: «Експонати ... розмістилися у кількох порівняно невеликих, мало пристосованих до музейного експонування залах найманого приміщення по вулиці Ягеллонській, 91» [13, 5], – при цьому дослідник посилається на М. Орловича, який вказує, на нашу думку, найбільш точну адресу першого Волинського музею: «Стараннями Волинського Товариства краєзнавчого у 1929 р. відкрито «godne zwiedzenia «Muzeum Wołyńskie» – mieszczące się tymczasowo w lokalu wynajętym przy zaułku od ul. Jagiellońskiej №r 91» [22, s. 101].

В. Гика: «Документи засвідчують, що приміщення музею знаходилось паралельно до будинку по вул. Ягелонській, 91 (колишнє приміщення «Просвіти»)» [5, 38].

Отже, в будинку по вул. Ягелонській, 91, де розташовувались крамниця фарб Ками Янкеля, чайна Лернера Янкеля, крамниці колоніальних товарів Сігнала Арона і Попова Філарета, а також фотоательє Кройна Іцека, музею не було. Не займав музей і колишнього будинку «Просвіти» (керівник Є. Петриківський), адже її («Просвіти») адреса була: вул. Ягелонська, 93.

Будинок “у провулку від вул. Ягелонської № 91” (за М. Орловичем), очевидно, не зберігся.

Про друге музейне приміщення свідчить Анатолій Дублянський, який працював науковим співробітником музею у 1938 – 41 рр.: «... навчаючись у гімназії... я радо відвідував вже тоді музей у Луцьку, що знаходився на початку в одному з будинків на Замковій площі біля замку Любарта в одній чи двох кімнатах, а завідуючим ним був якийсь оригінальний чоловік, що, як я тоді зрозумів, мав зацікавлення до етнографії, зокрема до селянського жіночого одягу. Оповідали, що він часом одягався в цей одяг, звичайно, лише в музеї.» (3 листа Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка з Нового Ульма (Німеччина) 26.08.1994 р.) [16, 421].

Якщо взяти до уваги рік закінчення А. Дублянським гімназії (1930-ий), то можна зробити висновок, що Волинський музей «в провулку від вул. Ягелонської, 91» містився дуже короткий час, а далі перейшов у будинок «na dziedzińcu zamku» (як свідчить відома світлина фотографа R. J. Lukaszewskiego) і спогади А. Дублянського. У колишньому будинку, відомому як «шляхетський», крім музею, розташувалось і займало більшу його частину Волинське Товариство Краєзнавче.

А. Дублянський точно характеризує директора музею О. Прусевича – у тому плані, що він був закоханий в етнографію. А те, що він називає місцем розташування музею будинок «на Замковій площі біля замку Любарта», то це, ймовірно, тому, що колишній шляхетський будинок у ті роки не мав з тильного боку замкової стіни, і його було добре видно саме з Замкової площі.

Упродовж довгої історії будинок використовувався для різних потреб, – як адміністративний, житловий. З 1973 року з невеликою перервою на початку 1980-х у ньому розташувалася Художній відділ Волинського краєзнавчого музею.

Третім музейним приміщенням у міжвоєнний період була частина будинку – 4 кімнати на орендних умовах – по вул. Сенкевича, 35 (нині Богдана Хмельницького, 12; медичний коледж).

«В 1933 році музей одержав на орендних умовах чотири кімнати в будинку по вул. Сенкевича, 31 (тепер вул. Богдана Хмельницького). Взагалі планувалось спорудити для музею спеціальне приміщення» [18, 7]. Ескіз загального вигляду планованої споруди зберігається у фондах музею.

Свідчить А. Дублянський: Музей знаходився «в домі між домом лікаря Липинського, поляка, брата ідеолога українського гетьманства В'ячеслава Липинського і будинком, що за польської влади було кіном «Чари», а далі нижче був тоді театр. Цей музей належав до ВТПН. Керівником музею чи навіть того товариства був поляк прізвище Нець. Його заступником був також молодий поляк, прізвища якого я вже не пам'ятаю. Крім них був ще археолог, місцевий поляк на прізвище Лескі, на ім'я, якщо я не помиляюсь, Зігмунт. Це були штатові працівники. Я був позаштатовим...» [16, 421].

Той будинок добре зберігся до наших днів.

II. 1939 – 1941 рр.

Початок Другої світової війни не міг не вплинути негативно на діяльність Волинського музею. Ян Фітцке і Юліан Нець були мобілізовані, далі й загинули. Анатолій Дублянський, українець, і поляк Зігмунд Леський опікувалися музеєм, але самовіддане служіння не додавало визначеності їхньому становищу принаймні на перших порах.

Згадує Анатолій Дублянський:

«В перших днях вересня 1939 року, одразу після вибуху Другої світової війни, оба молоді поляки, директор і його заступник [Ян Фітцке і Юліан Нець. – Авт.], десь

зникли. В музеї залишилися лише поляк археолог [Зигмунд Леський. – Авт.], я і сторож. З приходом радянської влади спочатку ніхто долею музею не цікавився.» Новий Ульм, 26.8.1922. [16, 422].

Постановою Раднаркому УРСР від 8 травня 1940 р. «Про організацію державних музеїв і бібліотек у Західних областях України» передбачено організувати «державний обласний краєзнавчий музей в м. Луцьку з такими відділами: краєзнавчий, історичний, етнографічний, археологічний, надавши йому приміщення колишнього Луцького музею» [12, 137].

Адміністративно музей підпорядковувався Волинському обласному відділу народної освіти. Директором музею було призначено спочатку якогось «українця з Дніпропетровська», як пише у своїх спогадах Анатолій Захарович Дублянський, а далі Смовжа Василя. Заступником з наукової роботи став Анатолій Дублянський, старшим науковим співробітником – археолог Зигмунд Леський; посаду молодшого наукового співробітника зайняв Олександр Марткович – дослідник побуту Луцьких караїмів і автор праць з цієї проблематики («Вогнища караїмські (Луцьк – Галич – Вільно - Троки)», 1932; «Караїми, їх життя і звичаї в народних прислів'ях», 1935).

Доки колекція музею була невеликою (на 1935 рік – біля 9 тисяч предметів), посада директора і головного хранителя музею, треба думати, була суміщена.

Цікаві спогади про той період містять листи митрополита УАПЦ в Західній Європі Анатолія (Дублянського) до директора Волинського краєзнавчого музею Анатолія Силюка:

«Я одночасно ще відвідував і музей (Основним місцем роботи А. З. Дублянського у 1938 – 1940 рр. була українська гімназія. – Авт.), до якого призначено нового директора – українця з Дніпропетровська. Цей новий директор, прізвища якого я не пам'ятаю, був у нас дуже коротко, не більше одного чи два дні, і десь зник. Щойно пізніше було призначено іншого директора, Василя Смовжа, що перед тим був директором якогось малого музею в Росії, недалеко від Москви, а сам походив з Київщини. Ще перед його призначенням археолог Лескі передав мені передані кимсь, хто це був, він мені не сказав, пару карток з рисунками олівцем, як він сказав, Тараса Шевченка, для переховання в музеї. Ці рисунки я сховав, а коли прибув до нас директор Смовж, я в присутності Леского ці рисунки передав директору, і він їх десь сховав у своєму кабінеті. На мою думку, це дійсно могли бути зарисовки Т. Г. Шевченка, судячи по паперу і характеру зарисовок, які були дуже майстерні. [...]

Десь коротко перед вибухом війни директора в 1941 р. В. Смовжа було перенесено на становище директора музею в Тернополі, а до нас призначено нового директора чи не з Дніпропетровська, прізвище якого я ніяк не можу пригадати. Це був також українець і думаю, що й український патріот, бо одразу по призначенні запросив всіх працівників музею до ресторану і там, давши гроші музикантам, сказав їм грати тільки українські мелодії. Я був присутній з Леським при передачі музею. Коли передача добігала до кінця, я запитав В. Смовжа, а де ж рисунки Шевченка, а він з криком визвірився до мене: «Якіє рисунки Шевченка!» Це чув і Лескі. Після цього я вже побоявся питати В. Смовжа. А коли потім запитався Леского, що робити, він тільки розвів руками. Не думаю, що ці рисунки пропали, а припускаю, що Смовж продав їх до музею в Києві, бо ще в початках директорування у нас він продав на підставне прізвище до нашого музею один документ, підписаний сестрою Петра Першого, чи ним і його братом. Цей документ міг походити з того музею в Росії, бо це сталося після відвідин того музею Смовжем» [16, 424].

До вересня 1939 року облікова документація велась державною, польською, мовою. З входженням Західної України в Україну радянську змінилась і мова музейної документації – на російську. Про це свідчать Інвентарні книги, яких збереглося 4:

1. «Инвентарная книга по истории Вол. Обл. Краеведческого Музея в г. Луцке» (у 2-х т.);

Т.1 – з № 1 по № 970; почата 9 липня 1940 року, закінчена 11 грудня 1940 р.

Т.2 – з № 971 по № 1174; почата 16 квітня 1941 р., закінчена 14 червня 1941 року.

В кінці першого тому є запис: «С № 1 по № 970 числиться в наличии 1069 экспонатов. На 1/IV-1941 г. плюс картотека сто девять экспонатов.

Сдал: В. Смовж (підпис)

Принял: (підпис нерозбірливий).»

Ще один цікавий момент, зафіксований у 1-му томі: книгу почали писати українською мовою, але встигли тільки назвати позиції книги на 2-х розгорнутих сторінках (загалом позицій було 10) пристосованих, виготовлених ще у польський період для якихось інших потреб, книг. А далі перейшли на російську, нею й користувалися до початку війни.

2. «Инвентарная книга по археологии Вол. Обл. Краеведческого Музея в г. Луцке», т.1, з № 1 по № 588; почата 25 червня 1940 року, закінчена 4 червня 1941 р.

Мова записів – російська.

На стор. 48 (після інв. № 214) запис свідчить: «С № 1 по № 215 числиться в наличии на 1/ IV-1941 г. 401 экспонат.

Сдал: В. Смовж (підпис)

Принял: (підпис нерозбірливий).»

3. «Инвентарная книга по этнографии Вол. Обл. Краеведческого Музея в г. Луцке», т.1, з № 1 по № 848, почата 5 серпня 1940 р., закінчена 22 грудня 1940 року.

Як і в попередніх інвентарях, в кінці, на 139 сторінці, є передаточний запис: «С № 1 по № 848 записано 868 экспонатов, которые находятся в наличии на 1/IV-1941 г.

Сдал: В. Смовж (підпис)

Принял: (підпис нерозбірливий).»

Передача здійснювалась між Василем Смовжем і новопризначеним директором, прізвища якого не міг пригадати Анатолій Дублянський і якого (прізвища) історія не зберегла.

За штатним розписом музею на 1940 рік у ньому мали працювати один науковий співробітник (оклад 250 крб.) і один технічний (лаборант) з окладом (150 крб.) [5, 48].

До інвентарних книг передвоєнного періоду у довільному порядку переносилися записи з попередніх інвентарів, у перекладі російською мовою, з посиланням на попередній номер, іноді з вказівкою на том, в якому було обліковано предмет раніше.

Нові надходження 1940-41 рр. реєструвалися у книзі надходжень («Книга поступлений»); зберігся лише 2-ий том, початий 23 грудня 1940 р. з № 339/13, закінчений 15 червня 1941 р. по № 539. У цьому ж інвентарі наявні кілька записів, датованих 29 грудня 1944 року; кілька – без описів –1945-им; з № 1 почато записи 13 березня 1947 р., які закінчено 167-им номером 11 травня 1948 року.

На одній зі сторінок Книги надходжень знаходиться передаточний запис: «С № 389/13 по № 384 числиться в наличии 95 экспонатов.

Сдал: В. Смовж (підпис)

Принял: (підпис нерозбірливий) » .

Запис № 384 датований 13 березня 1941 року; наступний, 385, – 2 квітня 1941р.

Покликаючись на 2-ий том Книги надходжень передвоєнного періоду, можемо назвати хоча б кілька джерел надходжень музейних предметів:

– від тов. «Рябцева 16. IV. 40 г.» надійшли: колекція західноєвропейських медалей в кількості 38 одиниць; великодне фарфорове сувенірне яйце; ікони й оклади; іконки на металі й хрести. Хто був цей Рябцев – невідомо, але можна припустити, що все, ним передане, походить з замку Радзивіллів, з Олики;

– Кілька предметів передано «Тов. директором Смовжем»: кувшин східний, монета;

– у Філіпова Володимира Івановича за 4.300 рублів куплено картину І. Айвазовського (вона й досі в експозиції Художнього відділу музею);

– рицарський шолом надійшов «из м. Олыки из зам. Радз[ивиллов] 26. VIII-40.»;

– в Орла Миколи Григоровича куплено зразки зброї (ятаган, шпаги, пістолі, кинджал);

– Державним Музеєм Антропології в Москві передано (продано?) муляжі археологічних знарядь і антропологічних зразків;

– І. Бракером подаровано бони і монети;

– А. Дублянський і З. Леський передавали археологічні знахідки;

– К. Клінге, директор школи с. Вулька Котовська (район Теремно) передав багато предметів нумізматики, археології;

– Львівським історичним музеєм 15 червня 1941 року передано кілька десятків предметів археології – в порядку дружньої допомоги.

Про комплектування музейного фонду у передвоєнний період згадує Анатолій Дублянський:

«Запам'яталися мені... дві... поїздки. Спочатку до Олики, до замку Радзивіллів, куди директор, я і ще дві особи з музею їздили пізньою осінню 1940 року. Ми тоді лише оглянули замок, де жив Радзивілл, та взяли до музею лише якісь портрети і інші менші речі. Знайшли там багато книжок, що були скинені в одній кімнаті на купу, серед яких я знайшов інкунабули, але їх тоді не могли взяти, а сказали командирові тієї частини війська, що перебувала в цьому замку, що приїдемо ці книги забрати весною. Коли ж на весну приїхали більшим авто по ці книги, цей же самий командир зі сміхом заявив нам, що цих книжок нема. Була сувора зима, в замку було холодно і «наші хлопці» попалили ці книжки. Так загинули цінні скарби, що були в різний час друковані латинською мовою.

Друга більша екскурсія була в нас до Берестечка, де біля цього містечка положене село Перемиль. [...] На місці городища, на якому стояв замок кн. Данила, я запропонував зробити розкопки. [...] Розкопки в Перемилі дали багатий матеріал з кераміки, скляних браслетів і стріл до лука. До музею взяли ми тоді 1 скриню з цими речами...» Новий Ульм, 26.8.1992 [16, 423].

На початку травня 1941 року на адресу Луцького музею надійшов цінний лист з Чернігівського музею Михайла Коцюбинського. Супроводжувався він описом вкладень, складеним 1 травня 1941 року сином письменника, Хомою Михайловичем Коцюбинським, завіреним його ж підписом, штампом і печаткою меморіального літературного музею М. М. Коцюбинського, а ще поштовим штемпелем з датою відправлення: «2.05.1941». Оцінено відправником вкладення у 200 карбованців; насправді ж вони є безцінними. Бо надіслав Хома Михайлович

автографи Лесі Українки 1901 року: «Листи, писані Лесею Українкою до В. Г. Тучапської з дому Крижанівських», два зошити з записами українських (точніше – волинських) народних пісень, зібраних у Колодяжному Лесею Українкою та її сестрою Ольгою, і три родинні фотокартки. З зошитів до нас дійшов лише один. Він містить автографи сестри поетеси, Ольги Косач-Кривинюк – вірчі записи про автентичність рукопису; такі ж записи збереглися і на двох фото: портретному знімку Олени Антонівни Тисленко-Приходько і груповому, зробленому на зламі ХХ століття в Дерпті, на якому – Шура Судовщикова, дружина Михайла Косача, Ольга Косач, Анна Іванівна, мама Шури, і Михайло Косач.

Свідчить Ольга Косач-Кривинюк (Леся Українка. Хронологія...): «Хома Михайлович Коцюбинський казав мені весною 1941 року, що знайшов... Лесині листи до В. Г. Крижанівської в купі паперового мотлоху на підлозі в Київському історичному музеї і забрав до музею ім. Коцюбинського в Чернігові. Звідти він передав ті листи на щось в обмін до Луцького музею ім. Лесі Українки ...» [14, 23].

Згаданою вище Постановою Раднаркому УРСР від 8 травня 1940 р. «Про організацію державних музеїв і бібліотек у Західних областях України» передбачалось створити «державний міський історичний музей у Володимирі-Волинському» [12, 137].

На виконання цієї Постанови, треба думати, зобов'язано (ким? коли?) Волинський музей надати допомогу новоствореному музеєві експонатами з власних фондів. Про це свідчить фондова документація. В інвентарній книзі з Археології є записи про передачу частини експонатів до Володимир-Волинського Музею: «Передано в Владим. Вол. Музей. Акт передачі от 2.IX-40 г.»:

1. Інв. № 10/5, 11, 19, 24 Сокири крем'яні. Неоліт.
2. Інв. № 16/5, 7 Пилки серповидні. Неоліт.
3. Інв. № 24 Ножі крем'яні. Неоліт.
4. Інв. № 25 Скребок крем'яний. Неоліт.

і за актом передачі від 8.IV.1941 року:

1. Інв. № 49 Кувшинчик глиняний КШК.
2. Інв. № 70/1 Пряслице глиняне. Неоліт.
3. Інв. № 76 Посудина глиняна. Неоліт.
4. Інв. № 128 Горщик глиняний. VII-XII ст.
5. Інв. № 215 Амфорка з сірої глини. Епоха бронзи.
6. Інв. № 226 Мисочка глиняна. Неоліт.
7. Інв. № 227 Молоток кам'яний. Неоліт.
8. Інв. № 251 Пряслице глиняне. X ст.

Інвентарні книги з історії, т. 1-2 містять записи: «Передано в Владим. Вол. Музей. Акт передачі от 8.IV.1941 г.»:

1. Інв. № 43 Шпора залізна. XVI ст.
2. Інв. № 56 Горщик глиняний. XVI ст.
3. Інв. № 299 Чашка з блюдцем фарфорові. XIX ст.
4. Інв. № 304 Солонка фаянсова. XIX ст.
5. Інв. № 324 Чайник фаянсовий, без накривки. XIX ст.
6. Інв. № 325 Тарілка фаянсова. XIX ст.
7. Інв. № 330 Тарілка фаянсова. XIX ст.
8. Інв. № 338 Чашка фаянсова. XIX ст.
9. Інв. № 358 Тарілка фаянсова. XIX ст.
10. Інв. № 372 Блюдце фаянсове. XIX ст.
11. Інв. № 443 Чашка фаянсова. XIX ст.

- 12.Інв. № 555 Тарілка фаянсова. ХІХ ст.
- 13.Інв. № 565 Чашка з блюдцем. ХІХ ст.
- 14.Інв. № 566 Чашка з блюдцем. ХІХ ст.
- 15.Інв. № 572 Тарілка мілка. ХІХ ст.
- 16.Інв. № 576 Тарілка глибока. ХІХ ст.
- 17.Інв. № 577 Фруктовниця. ХІХ ст.
- 18.Інв. № 581 Тарілочка мілка. ХІХ ст.
- 19.Інв. № 614 Горщик глиняний. ХІХ ст.
- 20.Інв. № 623 Кувшинчик глиняний. ХVІ ст.
- 21.Інв. № 629 Кувшинчик глиняний. ХVІ ст.
- 22.Інв. № 634 Кувшинчик глиняний. ХVІ ст.
- 23.Інв. № 637 Кувшинчик глиняний. ХVІ ст.
- 24.Інв. № 643 Горщик глиняний. ХVІ ст.
- 25.Інв. № 644 Горщик глиняний. ХVІ ст.
- 26.Інв. № 673 Вазочка глиняна полив'яна. ХVІІ ст.
- 27.Інв. № 675 Вазочка глиняна полив'яна. ХVІІ ст.
- 28.Інв. № 706 Копилка глиняна. ХVІІ ст.
- 29.Інв. № 708 Копилка глиняна. ХVІІ ст.
- 30.Інв. № 709 Копилка глиняна. ХVІІ ст.
- 31.Інв. № 712 Фрагмент копилки глиняної. ХVІІ ст.
- 32.Інв. № 735 Горщик глиняний. ХІХ ст.
- 33.Інв. № 738 Тарілка глиняна полив'яна. ХІХ ст.
- 34.Інв. № 745 Чашка глиняна полив'яна. ХVІІ ст.
- 35.Інв. № 758 Горщик для квітів. ХІХ ст.
- 36.Інв. № 927 Люльки глиняні ХVІІ-ХІХ ст. в кількості 86 одиниць: 2 – цілих,
84 – у фрагментах.
- 37.Інв. № 928 Горщик глиняний неполив'яний.
- 38.Інв. № 929 Риночка глиняна неполив'яна.

Підрахунки показують, що в порядку дружньої допомоги Володимир – Волинському музею було передано 139 предметів. Відмітки в Інвентарних книгах не завірені ні підписами, ні печатками. Акти передачі відсутні.

Акти прийому музейних предметів передвоєнного періоду не збереглись. Документами первинного обліку були, очевидно, Інвентарні картки (як в період до 1939 року). Для їх виготовлення використовували Інвентарні картки попереднього періоду.

На звороті Інвентарних карток Muzeum Wolyńskiego w Łucku було віддруковано картки «Волинського Обл. Краеведческого Музея» (цікаво, що на чистому полі внизу позначена точна дата друку: 16.6.40 і тираж – 6.000 штук). Інвентарна картка мала одне велике поле з 6-ма позиціями: 1. Наименование; 2. Материал и техника; 3. Размер; 4. Время, источник и способ поступления и предыдущая история предмета; 5. Датировка, надписи и подписи; 6. Описание предмета и дополнительные сведения». Остання позиція «Примечания» не пронумерована. В ній іноді зазначали датування, коли і від кого надійшов предмет.

Вгорі зліва і справа два невеликі прямокутні поля; у лівому зазначалось місце зберігання, у правому – інвентарні номери.

Треба зазначити, що не всі надходження 1939-41 рр. були своєчасно обліковані, але завдяки самовідданій праці невеличкого колективу бездоганно чесних співробітників вони збереглися й до наших днів.

8 травня 1940 року прийнято Постанову Раднаркому УРСР про організацію краєзнавчого музею в Луцьку з наданням йому приміщення колишнього Луцького музею (тобто того ж самого, що був до початку Другої світової, по вул. Сенкевича, 35). Назва вулиці, чинна з 1920 року (з 1913 – Романівська) не змінилась; змінилась лише нумерація будинків.

Постановою виконкому Луцької міської Ради від 14 квітня 1941 року прийнято рішення про розміщення міжобласного краєзнавчого музею «в будівлях, які розташовані на території Замку «Любарта», звільнивши для цього будівлі замка, які зайняті зараз Міською Пожежною Командою та неповною середньою школою № 8. А в будинок краєзнавчого музею по вул. Сенкевича, 35 перемістити майстерню індпошиву» [5].

Рішення Луцького міськвиконкому виконати не встигли: на заваді стала війна, і музей лишився у тому ж будинку.

III. 1941 – 1944.

Звернемося знову до спогадів і документів.

З листа Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка (26.08.1992 р., Новий Ульм, Німеччина):

«Німецько-радянська війна застала нас несподівано, хоч у повітрі було припущення, що таке могло статися. Це було в неділю. Дуже цим зажурився новий директор. [...] В музеї залишився лише Лєскі і сторож. Німці скоро зайняли Луцьк, і ми повернулися до свого дому. Прийшовши до музею, ствердив, що хтось розбив габліотеку з монетами і зникли кілька золотих монет (візантійських). Тому й далі німецькі вояки приходили до музею, то щоб не повторилося знову якоїсь покражі, я на вхідних дверях до музею почепив шнурок, який прикріпив сургучем, на якому дав печатку з 18 століття з гербом, подібним до німецького. Після ще були відвідувачі німецькі вояки, але ніхто з них не відважувався зірвати печатку, хоч запитували, хто її причепив, а я відповідав, що якісь урядовці в часі моєї відсутності. Згодом музей перейняла міська управа» [16, 424].

Газета «Український Голос» 6 листопада 1941 року повідомляла: «Відкриття Волинського краєзнавчого музею в Луцьку. 2 листопада ц. р. після проведеної реорганізації відбулося відкриття Волинського краєзнавчого музею в Луцьку. На відкритті були присутні представники німецької влади й українського громадянства. Музей має дуже багаті збірки архівного матеріалу, історично – мистецького, картин, нумізматики. На жаль, саме приміщення, яке займає музей, не дає можливості все це експонувати для громадянства. На майбутнє музей повинен старатися про одержання нового, більшого будинку. Українське громадянство повинно прийти з допомогою музеєві і своїми добровільними датками підтримати цю наукову інституцію на Волині. Крім цього всі, що мають якісь пам'ятки старовини (археологічний матеріал), старе церковне мистецтво, старі рукописи, пам'ятки визвольної боротьби, етнографічний матеріал тощо повинен це передавати до музею для добра науки» [5].

Під час війни у Волинському краєзнавчому музеї працювали штатними співробітниками секретар і доглядач – сторож. 15 серпня 1941 р. на посаду директора було рекомендовано Володимира Чубинського. З 1 вересня 1942 р. Луцька міська управа взяла Волинський музей під опіку.

Свідчить А. Дублянський (лист до А. Силюка від 26.08.1992 р., Новий Ульм, Німеччина):

«... До музею на мій внесок призначено як директора людину інтелігентну старшого віку, Чубинського, що був споріднений з Чубинським, автором гімну, що

спочатку був піснюю, «Ще не вмерла Україна...». Це був його внук, а може й син. Точно не знаю. Він до кінця був його директором, якого функція була лише доглядати музей і може ще проводити екскурсії, якщо такі були в той час. Я лише рідко тоді з'являвся в музеї. Одного разу був лише покликаний до міської управи, під опікою якої перебував музей, до комісії, що займалася переіменуванням вулиць, але до тієї справи потім втрутився гебітскомісар чи, може, хтось інший з німецької влади і деякі назви наказав змінити». [16, 424-425].

У наступному листі Анатолій Захарович продовжує цю ж тему (ймовірно, відповідаючи на запитання А. Силюка (лист від 28 червня 1994 р., Новий Ульм):

«Чубинського я знав особисто. Він був одружений з Кондрацькою, моєю товаришкою по гімназії. [...] Коли настала німецька окупація і я мав відійти з музею, я його запропонував тодішньому бюргерайстру Луцька п. Тиравському призначити його директором музею, діяльність якого в той час обмежувалася в першу чергу пильнувати музей і пускати туди відвідувачів вже дуже нечисельних. Він, як мені казали, мав бути з родини Павла Чубинського» [16, 428].

Про надходження до музейних фондів у період війни говорити не доводиться: їх не було. За одним лише винятком. Анатолій Захарович Дублянський, відбуваючи на еміграцію 1944 року, залишив у музеї автографи Ольги Косач-Кривинюк 1942 – 1943 рр., а саме листи сестри поетеси до нього як редактора газети «Український голос», що виходила в Луцьку в період окупації і де друкувалися її Спогади про Лесю Українку. До Спогадів Ольга Петрівна долучила плани помешкань, де жили Косачі в Луцьку 1879 – 1881 і 1890 – 1891 рр. Ці матеріали, хоча й не були обліковані вчасно, все ж збереглися в музеї (щоправда, не в повному обсязі, – але то вже інша історія) до наших днів. На прохання А. Дублянського О. П. Косач-Кривинюк надіслала йому рукопис власних спогадів «Перебування Лесі Українки в Луцьку» (публікація в «Українському голосі» 11, 18 і 25 грудня 1942 року); доля саме цього примірника спогадів невідома.

Музейні втрати в період Другої світової війни зафіксовані в Протоколі перевірки та інвентаризації музейного майна від 30 липня 1943 року [10, 33 – 34]:

«Дня 30 липня 1943 року переслуханий п. директор краєзнавчого музею в Луцьку ЧУБИНСЬКИЙ Володимир зізнав: служу директором вказаного музею від 15 серпня 1941 року. Сторож ЛЕХ був грубою людиною, не добре виконував свої обов'язки, часто знаходився надворі, чи на вулиці, замість того, щоб слідити за публікою. В музеї було не 7, а 13 перснів і кілець, з яких тільки одне кільце золоте, решта ж бронзові і срібні. З брильянтами перснів та кілець не було, а тільки золоте кільце з маленьким рубіном. В червні 42 р. ротмістрові німецької армії КРЕЙЗЕЛЬОВІ подобався бронзовий перстень XVI стол. і з дозволу посадника п. Тиравського цей перстень Крейзель виміняв на бронзовий хрест XIII чи XVI ст., про що був списаний 8 червня 42 р. акт, підписаний Тиравським, редактором часопису Дублянським, мною і на акті Крейзель видав поквитування в отриманні персня. Цей акт пред'являю Вам (пред'явлений). На довід, скільки було перснів та кілець, пред'являю інвентарну книгу (пред'явлена).

Тільки три крісла були перетягнені тоненькими шнурками, щоб на них не сідали. Сторож Лех, очевидно, проворонив і хтось два шнури зірвав з крісел, а коли секретарка про це сказала, третій шнурок я сховав у шухляду свого бюро.

Після большевиків залишилися з дощок щити, на яких були советські плакати, агітаційні. Зимою 41 року, коли не було чим топоти печей, дошки були порубані і пішли на опал, а коло 4-х метрів старого полотна, яке складалося з кількох частин, вжито на шмати.

В музеї при вході з задніх дверей були повішені великі оленячі роги і повішені були так, що нічого не можна було пронести через задні двері. Роги ці я повісив з другої сторони, а на тому місці, де були вони раніше, повісив маленьку голову гіпсової мавпи.

Мушу зазначити, що коли сторож Лех вибрався з приміщення музею, я в кімнаті його бачив невеликий кусок обгорілого оленячого рога.

На одному маленькому столику в музеї була маленька салфетка, вишивана по углах. Ця салфетка не була експонатом, а положена там тільки для прикраси. Отже, з приводу недбальства сторожа Леха ця салфетка кимсь була вкрадена, про що я не складав акта, бо вона в інвентарі не була однотована.

В музеї є 21 золота монета. Ці монети Вам пред'являю (пред'явлені 21 мон.). Було в 41 році 23 монети, але 2 з них, знову ж очевидно з приводу недбальства Леха, украдені. Це було ще перед тим, як я обняв посаду директора. В той самий час забракли два бронзові персні, фрагмент срібного паска, срібна табакерка, хрестик бронзовий, про що в 42 році п. Скоробогатовим, тоді інспектором майна, було перепроваджене доходження, мною ж 13 вересня 42 р. списаний акт, за підписом моїм, секретарки Хорошилової і касира Жуковської. Цей акт пред'являю (пред'явлений).

В березні 1942 р. була проведена перевірка інвентаря і експонатів і, згідно інвентарних книг, бракувало зазначених речей. В приміщенні музею є маленька кімнатка, де архів і навалено багато чого, ще до цього часу і не перевірено, бо на цю роботу треба було б стратити багато часу і людей.

Прочитано:

(Підпис)

Переслухав:

(Підпис)» [10, 33-34].

В інвентарній книзі з історії (т. 1) навпроти інв. № 156 «Перстень бронзовий толстий, с овальной печаткой (серебряной) с изображением герба и инициалами «J. K.» червоним чорнилом зроблено запис, не завірений ні підписом, ні печаткою: «Заміненний на бронзовий хрест по акту 13 червня 1942 р.»

У тій же книзі навпроти інвентарних номерів 158 (Перстень бронзовий), 161 (Перстень бронзовий), 179 (Фрагмент срібного набірною пояса), 248 (Табакерка срібна XVII ст.) червоним чорнилом зроблено записи «Викреслюється з книги згідно акту від 13 березня 1942 р.», не завірених ні підписами, ні печатками, без вказівки на причини «викреслення»; такі ж відмітки знаходимо у т. 2 – інв. № 1104 Хрест – енкалпійон XII – XIII ст., № 1105 – Хрест – енкалпійон XI – XII ст.

Подібні записи знаходимо в книгах (т. 1 і 2) і пізнішого датування: «Викреслюється згідно акта з 9.VII.1945 р.»:

Інв. № 959 – Медаль російська «Свободная Россия», 1917 р.; мідь;

Інв. № 960 – Жетон російський «Борцам за свободу», 1917 р.; бронза;

Інв. № 961 – Жетон російський «Великому Освобожденному народу 27-го февраля 1917 г.»; бронза;

Інв. № 964 – Жетон російський «Да здравствует Демократическая Республика», 1917 р.

Інв. № 989 – Медаль «Oswald Balzer», 1927 р.

1944 року, після визволення, при процедурі прийняття музею новопризначеним директором В. П. Засядчуком, було складено кілька актів, у яких зафіксовано «збитки, нанесені німецько-фашистськими загарбниками в облмузеї». За тими актами (які вимагають ретельної і критичної перевірки) кількість не виявлених музейних предметів виросла в сотні разів [10, 35 – 71].

У 1941 – 44 рр. Волинський музей знаходився у тому ж будинку, що й до війни. З газети «Український Голос» від 6 листопада 1941 року: «Адрес Музею: Луцьк, вул. Лесі Українки (кол. Сенкевича) ч. 31» [5].

IV. 1944 – 1961

2 лютого 1944 року Луцьк було звільнено від німецько-фашистських загарбників. Фронт відкотився на захід. Перехід до мирного життя почався з виходу 9 лютого першого листка «Советского Информбюро», який поширили по всьому місту і який викликав «величезний інтерес у населення»; місцева друкарня почала роботу з випуску лозунгів і першого номера газети «Радянська Волинь»; 10 лютого проведено перші збори з вчителями, лікарями і артистами; 11 лютого організовано перегляд програми, а також дано основні вказівки і поради з питань роботи театру і підготовки першого концерту [12, 150-151].

Музей, треба думати, був залишений напризволяще ще до приходу радянської армії і залишався без догляду, без охорони, без керівництва до кінця травня 1944 року.

30 травня 1944 року було складено Акт прийняття музею т. Засядчуком в присутності т. Діденко і т. Кавер. Зі змісту важко зробити висновки, скільки музейних предметів прийняв Засядчук. Прості підрахунки дають цифру 204, але позиції в Акті типу «Габлоти, забезпечені експонатами – 10 шт.»;

«Шкафи з ентомологічними експонатами – 2 шт.»; «Шкафів, заповнених експонатами – 8 шт.»; «Габлоти заповнені експонатами – 5 шт.»; «Габлота з дитячими іграшками – 1 шт.»; «Види народних вишивок – 6 ком[плектів]» не дають точної кількості предметів, не розкривають вмісту шаф і габлот, ні кількості зразків вишивок, яка входила в комплект [10, 37 – 38].

Крім того, жоден з відомих актів не фіксує того стану, в якому комісія застала музей: чи були зламані замки, двері, вітрини або шафи; в якому стані була експозиція, чи були в ній порожні стіни замість колишніх експонатів; в якому стані були фондосховища; чи були в музеї хоча б хтось із тих, працював у ньому під час окупації; від кого, врешті, приймав музей В. П. Засядчук.

Науковими співробітниками Волинського музею стали А. Верниковська і Г. Остапенко: їхні прізвища фіксуються під Актами і Списками втрат і збитків, а точніше – під списками експонатів, наявних на червень – серпень 1944 року.

20 липня 1944 року газета «Радянська Волинь» писала: «Нещодавно в Луцьку відкрився історико – краєзнавчий музей. Його вже відвідали 1 тис. чол.

Після ознайомлення з історичними пам'ятками української землі відвідувачі розповідають про свої враження в кінці записів. Так, фронтовик – сержант Данченко пише: «Радянський воїн володіє не тільки воєнним мистецтвом, він також хоче збагатити свої знання в галузі літератури, історії Батьківщини, честь якої відстоює життям своїм. Ось чому багато бійців, що вчора вийшли з передової, сьогодні йдуть до музею».

Капітан Вернер зазначає: «Відкриття в прифронтовому Луцьку музею показує, як радянський світ зрісся з культурним життям в протилежність варварству і звірству німецької свастики.»

В музеї відбулося 25 колективних екскурсій учнів та трудящих міста. Всі екскурсії обслуговуються кваліфікованими екскурсоводами» [12, 155].

Це, так би мовити, парадний бік музейної діяльності. А поза тим – комісія з трьох чоловік – директора музею В. Засядчука і двох науковців – А. Верниковської та Г. Остапенка щодня перебирали /перелічували музейні предмети, що були поза експозицією (старою? новоствореною?), склали Акти і Списки, цифри втрат і

збитків у яких змінювалися від акту до акту.

Таку ситуацію спостерігаємо з документами від 11 червня 1944 р.: Акт засвідчує відсутність 781 предмета, облікованого «по отделу археологии», а «Список экспонатов Обласного музею Луцька, побитих і розгромлених німецькими фашистами» по відділу археології подає іншу цифру – 1776 штук, розділених на 4 позиції: експонатів епохи неоліту – 1386, епохи бронзи – 34, культури лужицької – 24, культури слов'янської X-XII ст. – 332 [10, 48-53].

Акт від 6 липня 1944 року, складений директором Історико – краєзнавчого музею В. Засядчуком і науковими співробітниками А. Верниковською і Г. Остапенком, зафіксував недостачу 307 предметів (130 позицій назв), облікованих в інвентарній книзі 1940 року по відділу історії, а «Список експонатів обласного музею в Луцьку, розгромлених німецькими фашистами» по відділу історії м. Луцьк, 1944 р. називає цифру 607 предметів (згруповані у 6 позицій: рицарські прибори і зброя XIV-XVI ст., прикраси XV-XVII ст., різноманітний посуд, тканина, кахлі і медалі) [10, 55-61, 53-54].

18 липня 1944 року складено Список експонатів відділу «Мистецький», яких після перевірки відділу не виявлено (за тими ж підписами – В. Засядчука, А. Верниковської і Г. Остапенка). У списку 73 назви. 25 липня 1944 року ці ж підписанти склали Акт про перевірку наявності художніх творів музею за книгою вступу за 1940 рік і виявили, що з художніх творів, записаних у книзі, немає в наявності предметів, записаних під 58-ма позиціями. Таку ж кількість – 58 предметів називає ще один (третій) документ – «Список экспонатов из отдела искусств при Луцком историко – краеведческом музее, вывезенных, уничтоженных или поврежденных немецко – фашистскими захватчиками. Составлен по инвентарной книге поступлений за 1940 год» [10, 39-48].

Просте співставлення першого документа з двома наступними дозволило виявити розбіжності між ними.

Так, у «Списку» від 18 липня 1944 року є 16 ікон (інв. №№ 343, 344, 345, 346, 348, 350, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 366/1, 366/5, 366/61), а також три ризи (інв. №№ 361, 362, 363), які відсутні в наступних двох документах; але портрет «Яна Яблоновського» (інв. № 146) та ікони «Святий Миколай» (інв. № 341), які є у наступних двох документах, у першому відсутні. У всі три документи внесено дві картини Яна Матейка «Стефан Баторій під Псковом» і «Рейтан» (інв. №№ відповідно 173 і 174; вартість обох за третім документом – по 25 млн. рублів), яких ніколи у фондах Волинського музею не було: вони зберігаються та експонуються в Національному музеї у Варшаві (Польща).

Ще один акт складений 19 липня 1944 року за участю директора музею Засядчука В. П., наукових працівників Верниковської А. М. і Остапенка Г. Н., які «провели комісійну реєстрацію збитків, нанесених німецько – фашистськими загарбниками в облмузеї» і виявили, що «За час окупації німці знищили»:

- в археологічному відділі – 1776 експонатів;
- в історичному відділі 607 експонатів;
- в етнографічному – 807 шт., разом – 3190 музейних предметів [10, 38-39].

Того ж дня Г. Остапенко підписав «Список экспонатов обласного музея в Луцке, разграбленных во время фашистской оккупации», у якому 807 згрупованих найменувань і уточнення: «Этнографический отдел (разграблен полностью)».

7 серпня 1944 року комісія у тому ж складі складала ще один Акт перевірки наявності експонатів етнографічного відділу, у якому перераховано з вказівкою на інвентарні номери 748 предметів [10, 66-71]. І, нарешті, 30 липня 1944 року ті ж

працівники звірили наявність нумізматичних колекцій за 19-ма списками (колекційними описами) кількісно, без інвентарних описів, і виявили відсутність 843 одиниць збереження [10, 62-66].

Подальший аналіз Актів і Списків виявив, що частина музейних предметів є в наявності, тобто до Актів і Списків внесена помилково: (твори живопису, генеалогічне древо Радзивіллів, медалі, зразки вишивок, залізний столик з картою, частина посуду, фрагменти прикрас з гробу Адама Кисіля); тобто документи, складені поспіхом, непрофесійно у травні – серпні 1944 року, вимагають подальшого ретельного аналізу і опрацювання.

Про надходження музейних предметів у повоєнний період свідчать несистематичні, спонтанні записи в «Книзі надходжень», т. II: останні, довоєнні закінчені 15 червня 1941 року 539-м номером; наступні датуються 29 грудня 1944 р., з № 540: 12 предметів куплено у гр. Вишневецького. Наступні 11 предметів (інв. №№ 551-554) надійшли 1945 року в дар від Філіпченка Федора Івановича. Далі записи починаються з №1 і ведуться з 13/III-47 по № 167 (11/V-1948). Який час, такі й пісні: інвентар фіксує фотовиставки «Партизани на Україні», «Більшовицька преса в тилу ворога», «Діаграми збитків, нанесених окупантами», фото вождів і членів політбюро; фото на тему «Колгоспне виробництво», таблиці – наочні посібники з історії ВКП(б) тощо.

28 листопада 1947 року вперше були внесені до Інвентарної книги матеріали, отримані перед війною з музею М. М. Коцюбинського з Чернігова: «Тетрадь со стихами Леси Українки» (№ 104), «Письма Леси Українки» (№ 105) – без вказівки на кількість, на те, ким та коли передані, без опису, та й назви предметів, які вносилися до інвентарної книги, вимагають бажати кращого.

Про історію деяких з цих рукописів Лесі Українки вперше повідомила В. Савчук у монографії «Доля листів Лесі Українки» (хоча авторам ця історія була відомою раніше): «Після закінчення війни, 16 березня 1946 року, між дирекцією Інституту української літератури та завідувачем інструкторського відділу Луцького облвиконкому, за сумісництвом аспірантом Інституту археології АН УРСР В. Засядчуком було укладено угоду, згідно з якою останній зобов'язувався зробити фотокопії з автографів листів Лесі Українки до В. Крижанівської-Тучапської та листів С. Мержинського до неї, написаних рукою письменниці. Через місяць В. Засядчук привіз не тільки копії кореспонденції, але й їх [Оригіналів. – Авт.] фрагменти, одержавши за привезені матеріали 15 квітня 1946 року (акт № 15/461) 500 карбованців» [17, 41].

Повоєнна інвентаризація фондів – звірення наявності з одночасним переписуванням інвентарних книг – почалася 1948 року (директором Волинського музею на той час була В. Тривайло). Було заведено новий комплект Інвентарних книг:

- відділу історії дорадянського періоду;
- підвідділу археології;
- відділу Великої Вітчизняної війни і соціалістичного будівництва;
- художнього відділу;
- відділу природи.

Як і в 1941-му, до нових інвентарів у довільному порядку спочатку переносили записи зі старих, не завжди вказуючи попередні номери і джерела надходжень; з найпершими – польськими – інвентарями, очевидно, не звірялись; нечітким був розподіл на основний і науково – допоміжний фонд, особливо в інвентарних книгах відділу Великої Вітчизняної війни і соціалістичного будівництва, куди

вносилися фотовиставки, які розсилалися з центральних музеїв, таблиці (напр., по 5-річному плану), карти – схеми, діаграми, фотокопії, макети, муляжі, навіть тексти до окремих експозиційних тем. У цих же інвентарних книгах обліковували і нові надходження. Записи велися до 1961 року. Книг надходжень (Головних інвентарних книг) не було. Немає і посилань на акти прийому музейних предметів: їх оформляли тільки на ті предмети, які зрідка закупляли. Серед фондової облікової документації відсутні також акти видачі предметів в експозицію. Документація велася російською мовою.

Посади завідувача відділу фондів у Волинському музеї не було; відповідальність за облік і зберігання колекцій було покладено на директорів, які у повоєнний час змінювалися у такому порядку:

- 1944 – 1946 – Засядчук В. П.
- 1946 – 1953 – Тривайло В. Т.
- 1953 – II пол. 1950-х – Тушкан О. П.
- II пол. – кін. 1950-х – Пономарьова В. З.

Цю тезу підтверджує документ «Опис документів, вкладених в цінний лист на адресу Луцького Обласного Краєзнавчого музею. – Складена 1 травня 1941 р.» за підписом директора Музею Коцюбинського Хоми Михайловича (Інв. № ЛУ – 637), на якому при зміні директорів Волинського музею зроблено передаточний запис: «От т. Тривайло В. Т. директора Волинского Облмузея получена при передаче одна тетрадь в твердом переплете в количестве сорока семи страниц с записями песен и нотами к ним и фото указанные в описи.

и. о. директора облмузея О. Тушкан 15/II 53г.».

У 1950-х роках вперше від часу заснування музею посади директора і охоронця фондів були розділені; однією з причин, очевидно, було те, що зростали вимоги до директорів, а музейні фонди зростали кількісно. Отже, першим (відомим зі спогадів принаймні за прізвищем) охоронцем фондів (відповідальним за облік і зберігання колекцій працівником) була О. Й. Сушко. Інформацією про неї автори не володіють.

* * *

Пункт 4 Постанови Волинського виконкому обласної Ради депутатів трудящих від 17 червня 1944 року «Про відкриття Волинського державного обласного історико – краєзнавчого музею» гласив:

– Передати для розміщення музею всі будинки кріпості Любарта. Невідомо з яких причин, але це розпорядження виконане не було.

Р. Д. Кашевська, яка працювала у Волинському краєзнавчому музеї понад 50 років, згадує, що коли 1951 року її прийняли на роботу науковим співробітником, музей знаходився на вулиці Сенкевича, 31, а її (Кашевської) першим директором була Тривайло Віра Трохимівна [7, 68-77].

1953 року Волинському музеєві надали приміщення в центрі міста, по вулиці Сенкевича, 1 (перейменована на Богдана Хмельницького 1958 року), у якому до того розташовувалась лікарня (тубдиспансер). Будинок до наших днів не зберігся. На початку 1950-х на розі вулиць Сталіна (Радянська, Лесі Українки) і Сенкевича (Богдана Хмельницького), де нині житлова дев'ятиповерхівка з ВОПАКом на 1-му поверсі, знаходився одноповерховий будинок, у якому була перукарня; за нею, зліва від сучасної

«Просвіти», навпроти міського парку, і був двоповерховий будинок музею. Директором музею була Тушкан Оксана Павлівна. З 1953 року Волинський музей підпорядковувався Міністерству культури України.

Будинок по Сенкевича, 1, був старий, вимагав ремонту. Коли ж у кінці 1950-х

ремонт розпочався (розкрили дах), під час зливи стихія пошкодила частину експонатів. Ситуацію треба було терміново рятувати. Колекції перевезли в будинок по вулиці Шопена, 7, де площу ділили 7 різноманітних установ, у т. ч. Волинське обласне управління культури та Обком профспілки працівників культури. Будинок зведений на початку ХХ століття для Земської лікарні по Таборовій вулиці (з 1920-го – Шопена, від повороту до мосту через Сапалаївку) [15, 161]. Першим площу під музей звільнило Управління культури, яке переїхало на Богдана Хмельницького, 1, у колишнє музейне приміщення. Директором музею була Варвара Захарівна Пономарьова, науковими співробітниками Т. А. Андреева, Р. Д. Кашевська, Т. К. Сергеева; (відповідальною за) фонди – О. Й. Сушко.

На початку 1960-х директором музею призначений Анатолій Петрович Каліщук, завідувачкою відділу фондів стала Наталія Павлівна Федоренко.

V. 1961 – 1972

Федоренко Наталія Павлівна народилась 12. 01. 1927 року в селі Губин Горохівського району Волинської області. У 1934-41 рр. навчалась у Ворончинській семирічній школі; під час окупації не вчилась. 1944 року вступила до 8-го класу середньої школи № 3 м. Луцька, яку закінчила 1947 року.

У 1947-49 рр. навчалась у Луцькому учительському інституті, після закінчення якого працювала вчителем історії в селах Єлизаветин (1949-50 навч. рік) та Носачевичі (1950-61 навч. роки) Рожищенського району. У 1958-61 рр. була депутатом районної Ради депутатів трудящих м. Рожище; у 1961 – обрана депутатом сільської Ради с. Носачевичі.

На 1954-58 рр. припадає навчання на історичному факультеті (заочне відділення) Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки.

Від 10 серпня 1961 до лютого 1972 року працювала науковим співробітником Волинського краєзнавчого музею. На жаль, в особовій справі Н. П. Федоренко відсутні документи і записи про її кар'єрний ріст, тому не відомо, з якого часу вона почала виконувати обов'язки завідувачки відділу фондів.

На момент заповнення Листка по обліку кадрів (10. 08. 1961) була нагороджена двома Похвальними грамотами Міністерства освіти УРСР (за педагогічну діяльність; дати, на жаль, не вказані).

У 1967-69 рр. керувала експедиціями Волинського краєзнавчого музею у Поліські райони області по збору даних етнографічного характеру для Київського музею під відкритим небом (за завданням Міністерства культури України) і матеріалів з історії та етнографії краю для обласного музею.

Проживала в м. Луцьку по вул. Луговій, 1, кв. 3. Померла у 1990-х.

На другому поверсі музейного приміщення по вулю Шопена, 7, під сховище було пристосовано одну кімнату, дві інші під робочі кабінети. Крім того, під фондосховище було відведено частину підвалу: там зберігались археологічні колекції, у тому числі й з розкопок Яна Фітцке, Зигмунта Леського, Перемильська колекція, – в ящиках і бочках. Нумізматичні колекції були зсіпані в одне чи два відра. Навіть гербарії Стефана Мацко зберігалися спочатку у підвалі. Можливо, така ситуація склалася тоді, коли рятувалися від небесної стихії ще в музеї на Богдана Хмельницького, 1, і терміново переїжджали в п'яте від початку функціонування музею приміщення на Шопена, 7 (відомо ж: два рази переїхати – що один раз погоріти).

Отже, умови для зберігання колекцій були жахливі; власне, ніяких умов не було.

У кімнатці, відведеній під фонди поряд з робочими кабінетами, стояли шафи, в яких зберігались предмети на паперовій основі – документи, фото, гравюри, фотонегативи,

книги, у т. ч. й рукописні, пергаменти (у т. ч. Тори), кілька полотен, які не увійшли до експозиції парадного залу, в якому експонувались Рібера, Нейгебауер, Маньяско, Фалат, Айвазовський, Снейдерс, Лондоніо та інші. Найбільше багатство було в експозиціях чотирьох відділів: природи, історії дорадянського періоду, історії радянського суспільства, художньому. Археологічними і нумізматичними колекціями довгий час ніхто не займався: не доходили руки. Та й цифра повинна була бути справною: усього радянського – експозиції, нових надходжень, загальної кількості надходжень, прочитаних лекцій, проведених екскурсій – мало бути 75 відсотків від загальних цифр.

Судячи з усього, Наталія Павлівна не приймала фонди у звичному розумінні цього поняття (документів, які підтвердили б, або спростували цю тезу, немає).

Записи в Інвентарних книгах її рукою починаються з 3 листопада 1961 року. Цікаво відмітити, що до неї у 1961 році Інвентарні книги якийсь короткий час вів О. Ф. Ошуркевич. Зустрічаються одиничні записи, зроблені Р. Д. Кашевською і Т. П. Андреевою. Це свідчить про те, що після переїзду на Шопена, 7, фонди музею знову були покинуті напризволяще. Раз сформована експозиція переїздила з одного приміщення в інше, при тому доповнювалась новими матеріалами з огляду на збільшення експозиційних площ і зміну політичної ситуації в державі; концепція не мінчалась. Археолога в музеї не було; нечасті приїзди львівських колег (напр., І. Свешнікова) нічого не давали в плані ідентифікації артефактів: вони більше журилися і засмучувались з приводу того, що такі багаті колекції в музеї загинули. Така ж ситуація була і з нумізматичними колекціями. Не будучи спеціалістом ні в одній, ні в іншій галузі, Н. П. не відчувала себе зобов'язаною братися за таку відповідальну роботу: розгрібати Авгієві конюшні повинні були всі працівники, спільно і дружно. Але ні тоді, ні потім цього не сталося.

1958 року централізовано, у Києві, було виготовлено Інвентарні книги нового зразка у темно-червоних коленкорових обкладинках. На початку 1960-х вони дійшли і до Волинського краєзнавчого музею. Книги мали 14 позицій на розгорнутих сторінках; передбачалося записи вести українською мовою. На початку 1960-х Н. П. була в Києві на нараді або на стажуванні з приводу обліку і зберігання фондових колекцій. Ймовірно, Інвентарні книги нового зразка саме вона привезла з Києва, а ще отримала настанови й інструкції (усні; перша друкована з'явилась 1968 року) щодо обліку, зберігання і, треба думати, переінвентаризації фондів. З 1963 року розпочато записи у новому комплекті Інвентарних книг – і знову з № 1. До речі, кожна наступна переінвентаризація йшла тим же шляхом. Пригадую директорські наради – планьорки, на кожній ставилося запитання: коли закінчиться переінвентаризація. Погано уявляючи собі, що воно таке – переінвентаризація з переписуванням інвентарних книг – ставилися вимоги, але не було конкретної допомоги і чомусь не брався до уваги величезний об'єм роботи при мінімумі необхідних умов, який одній людині не під силу. При величезній працелюбності і ретельності – якщо не виїздила у відрядження, чи не проводила екскурсій – сиділа і писала, писала, писала, – Наталія Павлівна зрозуміла, що їй самотужки того Сізіфового каменя не підняти.

Розраховуючись з роботи на початку лютого 1972 року, вона сказала мені (старшій з авторів): «Мого життя для вирішення тих проблем не вистачить. Дай, Боже, щоб вистачило Вашого».

1. Андреева Т. З історії Волинського краєзнавчого музею (1960-1985 рр.) // Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск 3. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції, Луцьк – Колодяжне, 18 - 19 травня 2004 р. – Луцьк, 2004. – С. 8 - 12.

2. Андреева Т. Про роботу Волинського краєзнавчого музею в післявоєнні роки (1944-1961)

- // Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск II. – Луцьк, 1999. – С. 27 - 29.
3. Археологічна спадщина Яна Фітцке. – Луцьк, Видавництво обласної друкарні, 2005. – 488 с.
4. Бондаренко Г. Музейне будівництво у Волинській області від 1939 р.: історико-краєзнавчий аспект // Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск III. – Луцьк, 2004.
5. Гика В. Історія Волинського краєзнавчого музею мовою архівних документів // Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск III. – Луцьк, 2004.
6. Дмитрук В. Вибрані часом (краєзнавці Волині 20-30 рр. ХХ ст.) // Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск II. – Луцьк, 1999. – С. 59-62.
7. Кашевська Р. Понад півстоліття в музеї. Спогади // Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск III. – Луцьк, 2004. – С. 68-77.
8. Кінд-Войтюк Н. Музейна політика Другої Речі Посполитої у Волинському Воєводстві у 1920-х – 1930-х роках // Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск 4. – Луцьк, 2009. – С. 17-21.
9. Кінд-Войтюк Н. Товариство приятелів науки – осередок вивчення історії Волині (1935-1939) // Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск III. – Луцьк, 2004.
10. Кот С., Ошуркевич О. Волинський краєзнавчий музей. Доля культурних скарбів України під час Другої світової війни: архіви, бібліотеки, музеї. Вип. 1. – Київ – Бремен: Видавництво «Українознавство», 1996. – 76 с.
11. Кравчук А. Історія Волинського музею в документах обласного архіву (1929-1933 рр.) // Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. – Луцьк: Ініціал, 1997. – С. 8.
12. Луцьку 900 років (1085-1985). Збірник документів і матеріалів. – К.: Наук. думка, 1985. – 304 с.
13. Ошуркевич О. З історії Волинського краєзнавчого музею // Волинський музей: історія і сучасність. Тези та матеріали I науково – практичної конференції, присвяченої 65-річчю Волинського краєзнавчого музею та 45- річчю Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, 16-17 червня 1994 р. – м. Луцьк, видавництво «Ініціал», 1997. – С. 5 - 7.
14. Пушкар Н. До історії рукописного зошита / Н. Ю. Пушкар // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 2. – С. 23 - 28.
15. Пясецький В. Е., Мандзюк Ф. Г. Вулиці і майдани Луцька: Історико – краєзнавчий довідник. – Луцьк, 2005.
16. «Роде наш красний...» / Волинь у долях краян і людських документах / Наукове видання. Група авторів / Упор. і авт. передмови Л. К. Оляндер. – Луцьк: «Вежа», 1996. – Т. I. – 444 с.: іл.
17. Савчук В. А. Доля листів Лесі Українки: монографія / Валентина Анатоліївна Савчук. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2011. – 168 с.
18. Силюк А. Волинський краєзнавчий музей. Сторінки історії формування колекції // Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск II. – Луцьк, 1999.
19. Тищенко Т. Гербарій Стефана Мацко у фондах Волинського краєзнавчого музею // Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск II. – Луцьк, 1999. С. 104 - 105.
20. Фонди ВКМ, інв. № КДФ – 14085.
21. Andrzej Gaczol. Związki Luckska i Krakowa na przestrzeni wieków XIX – XX (ze szczególnym uwzględnieniem 80- letnic dziejow Wołyńskiego Muzeum Krajoznawczego) // Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск 4. – Луцьк, 2009.
22. M. Orłowicz. Przewodnik po Wołyni, 1929; Rocznik Wołyński, t.VII, 1937.

Волинський музей. Історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск 5. Матеріали V Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 23-й річниці Незалежності України та 85-й річниці створення Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк, 16 травня 2014 року. Упоряд. А. Силюк. – Луцьк, 2014. – С. 168-185.